

Članki

DEŽELNA ZAVEST IN NJENO PREBIVALSTVO NA OBMEJNEM PROSTORU¹

NEVA MAKUC

Zgodovinski inštitut Milka Kosa
neva.makuc@zrc-sazu.si

Izvleček: Prispevek na kratko predstavlja deželno zavest ali bolje deželne zavesti na habsburško-be-neškem obmejnem prostoru v obdobju pred nastopom nacionalizmov, torej pred 19. stoletjem. Izpostavljena bo furlanska deželna zavest, ki je povezovala prebivalstvo t. i. *Patrie del Friuli* ne glede na jezikovne in domnevne etnične razlike. Z njo je bila zlasti v začetnem obdobju prepletena tudi goriška deželna zavest, ki je prav tako presejala razlike med večjezičnim prebivalstvom, ki se ni delilo na jasno začrtane in ločene jezikovne skupnosti. Na kratko so predstavljene še predstave o furlanskem prebivalstvu in njihovem jeziku s strani novoveških zgodovinarjev.

Ključne besede: deželna zavest, Furlani, Furlanija, Goriška

SENS DI APARTIGNINCE AL STÂT JENFRI I ABITANTS SUL CONFIN

Struc: Il contribût al presente in curt il sens di apartignince al stât sul confin asburgo-venezian intal timp di prime che a nassessin i nazionalisims, ven a stâi prime dal secul XIX. Si metarà in lûs la apartignince al Friûl, tal sens de cussience dai abitants di apartignî ducj a la Patrie dal Friûl fûr di ogni diference di lenghe o di une ipotetiche nazionalitât. Cu la apartignince ae Patrie dal Friûl, soredut sul imprin, si peave ancje il sens di apartignince al Gurizan, ancje chel li fûr des diferencis parenfri de popolazion plurilengâl, che nol veve claris e netis divisions par comunitâts linguistichis. In curt si presentin ancje lis ideis su la popolazion furlane e la sò lenghe che lis vevin i storicis de ete moderne.

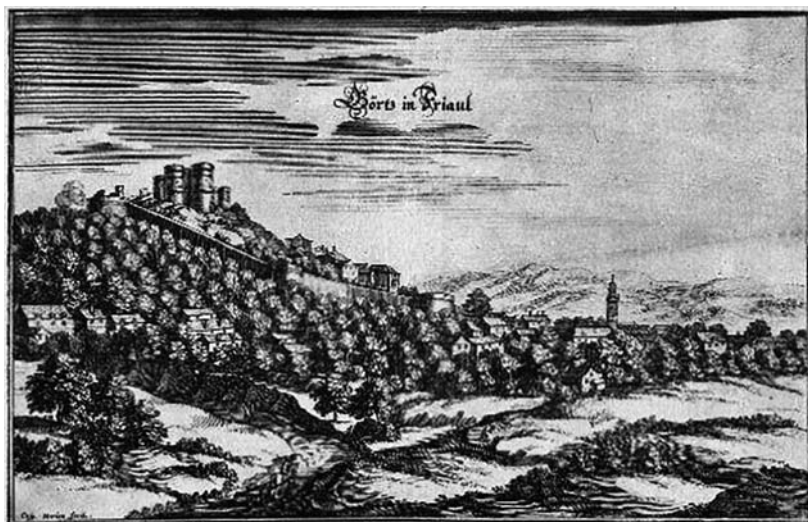
Peraulis clâfs: sens di apartignince al stât, Furlans, Friûl, Gurizan

V pričujočem prispevku bo na kratko predstavljena deželna zavest ali bolje deželne zavesti v prostoru, kjer se stoletja stikata in prepletata slovensko in furlansko prebivalstvo, in sicer v obdobju pred nastopom nacionalizmov, ki so v 19. stoletju korenito spremenili kolektivne

identitete prebivalstva. O deželni zavesti bo govor zato, ker je v obravnavanem obdobju predstavljala eno najpomembnejših kolektivnih zavesti in ker je presejala jezikovne razlike domačega prebivalstva.

Dežele so že dalj časa predmet raziskav (na primer problematika oblikovanja notranjeavstrijskih dežel). Slovensko zgodovinopisje se s to tematiko poglobljeno ukvarja zlasti od sredine 20. stoletja (pregled raziskav v: Štih 2006: 13–23). Dežele so imele v prvi vrsti državnopravno konotacijo. »Od poznega srednjega veka je dežela – in ne več Cesarstvo – predstavljala tisti okvir, v katerem se je predvsem odvijalo življenje ljudi v političnem,

¹ Prispevek temelji na predavanju, ki ga je imela avtorica v Gorici 26. 2. 2015 v okviru študijskega srečanja *Furlani in Slovenci: srečanje med skupnostma*, ki sta ga organizirali SLORI–Slovenski raziskovalni inštitut in Societât Filologjiche Furlane (v sodelovanju z ZRC SAZU-jem), ter na monografiji N. Makuc, *Historiografija in mentaliteta v novoveški Furlaniji in Goriški*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011.

Slika 1: Merianov bakrorez Gorice (vir: L. Pillon: *Gorizia, un viaggio nel tempo: L'immagine del Castello del nostro secolo alle origini*, 1995).

pravnem, vojaškem in od reformacije naprej tudi v verskem oziru. Ker so dežele nastale kot izraz dinastične politike, so se razvile iz podlag, ki so bile neodvisne od etnično-jezikovne pripadnosti njenih prebivalcev. Zato dežele v slovenskem prostoru niso bile etnično in jezikovno homogene, kar ne velja samo za Štajersko, Koroško in Goriško, ampak tudi za Kranjsko, kjer so Slovenci (slovensko govoreči Kranjci) imeli sicer veliko večino. Iz tega razloga je bila za takratnega človeka pripadnost posamezni deželi – ki se je manifestirala v deželni zavesti, ki jo lahko razumemo tudi kot domovinsko zavest – pomembnejša od etnične« (Štih, Simoniti 2009: 92). Podobno je veljalo tudi za Furlanijo, kjer se je pod posvetno oblastjo oglejskih patriarhov razvila posebna dežela, t. i. *Patria del Friuli*, ki je bila cerkvena kneževina nemškega tipa in je vse do konca štaufovske dinastije v 13. stoletju gravitirala proti severu. Na njenih vzhodnih predelih se je v 14. stoletju izoblikovala goriška grofija, natančneje Zadnja grofija Goriška (Štih 2002: 88–94).

Na območju Furlanije je o izoblikovani furlanski deželni zavesti, ki je v grobem združevala prebivalstvo na območju med reko Livenzo na vzhodu, Alpami na severu, reko Sočo na zahodu ter obmorskim pasom pod beneško oblastjo na jugu, mogoče govoriti najkasneje na prehodu iz 15. v 16. stoletje. Ne gre pa izključiti možnosti, da je le-ta še starejša. Novoveške oznake *Furlani*, *FoROIulianses*, *Friulani* ipd. so označevale tako furlansko deželno skupnost (*natio foROIulianses* ipd.)

kot določeno jezikovno skupnost. Glede slednjega velja izpostaviti, da se je furlanski jezik po dognanjih lingvista Giuseppeja Francescata in zgodovinarja Fulvia Salimbenija izoblikoval med 9. in sredino 13. stoletja, v obdobju, ko je kneževina oglejskih patriarhov kazala izrazito usmerjenost k nemškemu cesarstvu in se je območje v političnem, gospodarskem in kulturnem oziru precej oddaljilo od italijanskega sveta. Vse do padca štaufovske dinastije in poraza cesarske ideje je večina oglejskih patriarhov in njihovega spremstva prihajala z nemškega prostora, pogosto so bili povezani tudi s samim cesarskim dvorom. Obdobje med 11. in 13. stoletjem je zaznamoval globok prepad med širšimi in višjimi sloji prebivalstva, kar je bilo sicer splošno razširjeno v srednjeveški družbi, a na območju Furlanije je ta prepad v tem obdobju zaobjel tudi jezikovno sfero. Višji sloji so za razliko od ljudstva govorili večinoma nemško, jezik ljudstva zato ni bil v interakciji z morebitno bolj izbrano različico istega jezika, saj je le malo pripadnikov višjih slojev govorilo furlansko. Zaradi tega se je furlanski jezik razvijal povsem drugače kot drugi govori severnega Apeninskega polotoka, saj ga niso dosegli jezikovno-kulturni tokovi, ki so bili prisotni v preostalih predelih severnega polotoka, kjer so se govori širših slojev razvijali v interakciji z bolj izbranimi različicami istih govorov v ustih plemstva in klerikov in kjer so učene različice postopoma prevladale nad podeželskimi. Furlanski jezik je sledil samosvojemu

lingvističnemu razvoju, ki ga je ohranil tudi potem, ko je furlanščina prišla v stik s toskansko-beneškim govorom (t. i. *volgare toscoveneto*) (Francescato, Salimbeni 2004: 115–137).

Furlanska deželna zavest se je navdihovala pri slavi in blišču obdobja nekdanje kneževine oglejskih patriarhov, ki je predstavljalo kohezijsko silo pri izoblikovanju furlanske deželne identitete. Poleg tega so furlanske fevdalne plemiške rodbine omenjeno kneževino dojemalo kot zlato dobo, in sicer zavoljo moči in vpliva, ki ga je imelo tedaj v političnem življenju plemstvo, ki je zagovarjalo lastne interese v t. i. furlanskem parlamentu.

Kasneje, zlasti po drugi habsburško-beneški oziroma gradiški vojni (1615–1617), v kateri so se pomerili Benečani in Habsburžani, začne prihajati vedno bolj do izraza goriška deželna zavest, ki se je v začetku deloma prekrivala s furlansko, a se je napajala iz spomina na nekdanjo mogočno goriško grofijo in njene grofe ter se razvijala v luči občutka pripadnosti in zvestobe vseh slojev prebivalstva do habsburške vladarske hiše. Vojna pa je – za razliko od predhodnega obdobja, ko meja dejansko ni ločevala beneških in habsburških podanikov – med prebivalstvo beneške Furlanije vnesla občutek pripadanja posamezni vojskujoči se strani. Furlanska in goriška deželna zavesta sta se v 17. stoletju na območju goriške grofije torej še deloma pokrivali in prepletali, postopoma pa sta se oddaljevali. Kljub temu pa so ostale povezave med njima zelo tesne, zato ne preseneča, da so Goriško pred 19. stoletjem pogosto označevali z imenom »avstrijska Furlanija« (*Friuli austriaco*). Goriški avtorji so to oznako uporabljali namesto ustaljenega imena Goriška, kadar so želeli poudariti, da del Furlanije spada pod habsburško oblast. Omenjena želja je izhajala iz habsburških pretenzij po preostalem furlanskem ozemlju, ki je spadal pod beneško oblast.²

Na osnovi omenjenega ne preseneča, da se prebivalstvo beneške Furlanije in habsburške goriške grofije povezovali podobne šege, navade in način življenja ter jih zaznamovale kompleksne in

pogosto med seboj nejasno prepletene kolektivne identitete.

Preučevanje kolektivnih zavesti obmejnega prostora potrjuje domnevi, da so sodobniki deželno skupnost dojemali kot skupek posameznikov, ki so jih povezali specifični upravno-politični in družbeni dejavniki. Sočasni historiografi, ki so skoraj izključno pripadali italijanski kulturni in jezikovni skupnosti, so se na primer zavedali, da je ta skupnost rezultat nekdanjega prirastka različnih ljudstev in jezikovnih skupin. Jezikovno raznolikost dežele so namreč razlagali z antičnimi ali zgodnjeresrednješkimi migracijami. Izpostaviti velja, da se je od 15. stoletja dalje furlanski jezik obravnavalo kot mešanico italijanskega in francoskega jezika, kar naj bi bilo po mnenje zgodovinarjev posledica antičnih migracijskih gibanj z območja Galije. Omenjena razlaga je morala biti dokaj splošno razširjena, saj ni prisotna le v zgodovinskih spisih (na primer Jacopa Valvasoneja (Valvasoni 1893: 11), Hercola Partenopea (Partenopeo 1978: 4, 105) in Faustina Moissesa (Moissesso, 1623: I, 13)), ampak tudi v delu, kakršno je *Clima goritiense* zdravnika Antona Muznika (Muznik 2000: 27–28). Goriški plemič Gaspare Brumatti (um. 1711), prodorni opazovalec goriške družbe, je v svojem delu *L'Aquila leone di Gorizia, ossia il Contado Principato goritano, uno degli incliti immediati stati del Sacro Romano Impero* zapisal: »Furlanski govor je dejansko mešanica raznih jezikov, zlasti francoskega, s katerim ima skupnih več glasov« (*»Idioma Forlano effettivo miscuglio di varie Lingue e massime della Francese, cola quale simboleggia in più voci«* (Brumatti [s.d.], govor II, fol. 32r)).

Zaradi zgoraj omenjene zavesti, da gre za izvorno raznolike skupnosti, je deželna zavest presegala ne le jezikovne, temveč tudi etnične razlike. Brez zadržkov so torej v svojo sredo sprejemali tudi slovensko govoreče prebivalstvo goriške grofije in vzhodne Furlanije. Tako zgodnjeresrednješkimi Slovanom kot novoveškemu slovensko govorečemu prebivalstvu so sicer pripisovali različne t. i. izvore (hunski, vandalski, skitski itd.), a furlanske rojake nasploh so dojemali kot potomce različnih, tudi t. i. barbarskih ljudstev. Bistveno je, da so kljub temu slovensko skupnost izrecno sprejemali kot »našo prebivalko« (*nostra habitatri-*

² Omenjeno težnjo razkriva že naslov biografske zbirke *Gli scrittori friulano-austriaci degli ultimi due secoli* (Gorizia 1783, 1785, 1792), ki jo je sestavil goriški stolni prošt Pietro Antonio Codelli di Fahnenfeld (1754–1822).

ce) (Nicoletti 1928: 46), kot je izpostavil čedajski notar in dober poznavalec slovenskega prebivalstva in njihovih navad Marc'Antonio Nicoletti (ok. 1537–1596). Slovensko govoreči domačini so že stoletja sobivali z romansko (večinoma furlansko) govorečim prebivalstvom.

Novoveški avtorji so pogosto opisovali območja, na katerih se govori furlanski jezik in kje slovenski, omenjali pa so tudi večjezičnost Gorice itd. Tovrstni opisi so bili pogosto posplošujoči. Spomniti velja na znane besede zdravnika Antona Muznika, ki je v svojem delu *Clima goritiense* zapisal: »Meščani govorijo tri jezike: slovensko, nemško in furlansko. [...] V teh jezikih se opravljajo tudi v raznih cerkvah svete molitve. V javnih šolah poučujejo v nemščini, sodne zadeve pa obravnavajo v italijanščini. Furlansko in slovensko govori ljudstvo, furlansko govorijo prebivalci grofije Gradiščanske [pravilno Gradiške – op. av.], slovensko pa tisti, ki prebivajo v severozahodnem in južnem delu dežele« (Muznik 2000: 27–28).³

Carlo Morelli pa je glede jezikovnih rab povzel prav tako znane besede Girolama di Porcie (Morelli 2003: I, 184–186, II, 188–194, III, 138–141). Porcia je namreč v *Descrizione della Patria del Friuli* glede Gorice zapisal, da so tamkajšnje navade tako glede oblačenja kot hranjenja in pitja nemške. Dodal je, da se domačnostno in običajno uporabljajo trije jeziki, in sicer nemški, slovenski (posplošeno poimenovan 'slovanski') in italijanski: »*Li costumi così nel vestire, come nel mangiare, e bere sono Tedeschi; per il più usano familiarmente, ed ordinariamente tre lingue Tedesca, Schiava ed Italiana: [...]*« (Porcia 1897: 87).

Pri tem velja izpostaviti pomen besede »*familiarmente*«, ki je ne gre prevesti kot »*govorijo v družini*«, kot je predlagal Milko Kos (Kos 1974: 12), ampak v pomenu »*con familiarità*« (domačnostno), kar pomeni, da so govorci povsem sproščeno preklapljali iz enega jezikovnega sistema v drugega. Omenjena jezikovna praksa se je kljub

³ V originalu se odlomek glasi: »*Civitatibus incolae triplici sermone loquuntur sclavonico, germanico, et furlano, [...] his quoque linguis in variis Ecclesiis Sacrae Orationes dicuntur, lingua Germanica in publicis Scholis docetur, Italica Causae forenses tractantur, furlana et sclavonica vulgus utitur, Illa loquuntur incolae Comitatus Gradiscani, hac vero illi, qui septentrionalem, orientalem, et meridiana provinciae partem incolunt*« (Muznik 2000: 4).

prevladi nacionalizmov, ko je jezik postal identifikacijski element nacionalnih zavesti, ponekod kot relikv ohranila do danes. Na osnovi tega lahko upravičeno sklepamo, da na stičiščih ni bilo jasno začrtanih in ločenih jezikovnih skupnosti.

Poleg tega je goriški plemič in zgodovinar Rudolf Coronini (1731–1791) izpostavil, da furlansko in slovensko govorijo tako plemiči kot širši sloji prebivalstva: »*Plemiči govorijo celo štiri jezike poleg latinskega, ki je jezik eruditov, in sicer italijanskega, furlanskega (neke vrste skrajšano italijanščino oziroma pol francoščino), nemškega in slovenskega. Ljudstvo od Kranjske vse do Soče govori skoraj izključno slovensko, preko reke pa deloma slovensko in deloma furlansko.*«⁴

Določeni avtorji so opisovali tudi sam značaj furlanskega prebivalstva. Gaspare Brumatti je na primer pisal o »*Furlanah, ki so resnično zelo radodarni, hitri, spremenljivi, goreči in včasih hitre jeze, ampak zvesti in smrtni sovražniki dvoiličnosti in izdaje*«,⁵ tako kot naj bi bili tudi Francozi, jezik katerih naj bi – kot omenjeno – vplival tudi na razvoj furlanskega jezika. Nasploh je goriško prebivalstvo pogosto opisano kot posebno vročekrvno: znani so na primer opisi Carla Morellija (Morelli 2003: knj. I, 189–191, knj. II, 101–103, 188–194, knj. III, 138–141).

Dokaj splošno razširjena je bila najbrž tudi predstava o tem, da naj bi bil značaj prebivalstva deloma nemški, deloma italijanski, kot je izpostavil na primer Rodolfo Coronini.⁶

Vrsta družbenih, političnih, gospodarskih in kulturnih sprememb konca 18. stoletja je prispevala tudi k spremembam v mentaliteti (spremenjen odnos do življenja, družine, svetega itd.), tudi na področju kolektivnih identitet, kjer so se začeli pojavljati zametki načina mišljenja in idej,

⁴ V originalu se odlomek glasi: *Incolarum Nobiliores etiam quatuor linguas callent, praeter Latinam, eruditionum idioma; videlicet Italicam, Furlanicam (quam Italicam abbreviatam, et semi-Gallicam dixeris) Germanicam, et Slavonicam. Plebs a Carniolia ad Lisontium, fere Slavicam, ultra fluvium Slavicam et Furlanicam loquitur.* (Coronini 1759: 20).

⁵ V originalu se odlomek glasi: »*Forlani, di realmente assai generosi, subitani, mobili, ardenti e tal volta furiosi; ma leali e nemici mortalissimi di doppiezze e di tradimenti*« (Brumatti [s.d.], govor II, fol. 32v).

⁶ »*Temperamento plerumque medio sunt Italos inter, et Germanos, qui isthic degunt*« (Coronini 1759: 20).

ki so v naslednjem stoletju pripeljali do nastopa različnih nacionalizmov. To je spremenilo tudi samo naravo zavesti. Ob umikanju deželnih zavesti v ozadje so nacionalne zavesti pridobile na pomenu in v določenih primerih dale nove vsebine nekdanjim kulturno in/ali geografsko pogojenim identitetam. To velja za italijansko zavest, ki je nekoč izhajala iz geografskih in kulturnih dejavnikov, a je vedno bolj postajala odvisna od predstav o biološkem, etničnem izvoru njenih pripadnikov. Postopoma je ta zavest začela pridobivati točno določene politične cilje, kar je privedlo do italijanskega risorgimenta in irendentizma.

VIRI IN LITERATURA NEOBJAVLJENI VIRI

Brumatti de Jacomino e Sigisberg, G. [s.d.]: *L'Aquila leone di Goritia ossia il Contado principato goritiano uno degli incliti immediati Stati del S.R.I. colla sovranità commune a principi imperiali. Dalla maestà cesarea di Leopoldo primo suo conte prencipe dominato e per diversi governato*. Transkripcija rokopisa, ki se hrani v tržaški mestni knjižnici (ms. 1/2 A 17).

OBJAVLJENI VIRI

Coronini de Cronberg, R. 1759: *Tentamen genealogico-chronologicum promovendae seriei comitum et rerum Goritiae*. 2. izd. Viennae Austriae: Leopoldum Joannem Kaliwoda.

Moisesso, F. 1623: *Historia della vltima guerra nel Frivli. Libri due. Con le figure del Paese doue si ha guerreggiato, et vna tauola de nomi di alcune persone spetialmente in essa guerra interuenute et loro attioni, et auenimenti*. Venetia: Barezzo Barezzi.

Morelli di Schönfeld, C. 2003: *Istoria della Contea di Gorizia in quattro Volumi compresavi un Appendice di note illustrative*. Mariano del Friuli: Edizioni della Laguna (faks. pon. 3. izd. po: Gorizia 1855).

Muznik, A. (Musnig, A.) 2000: *Goriško podnebje. Clima Goritiense*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino medicine Medicinske fakultete, Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije, Ljubljana (slovenski provod: Kopriva, Silvester; faks. pon. latinskega originala po: Goritia 1781).

Nicoletti, M. A. 1928: *Il Ducato del Friuli du-*

rante la dominazione dei Longobardi e dei Franchi. Historia inedita di Forogiulio ovverosia Cividale. Pradamano (Udine): Pietro Zampa editore.

Partenopeo, H. 1978: *Descrittione della nobilissima Patria del Friuli*. Bologna: Arnaldo Forni editore (faks. pon. po: Udine 1604).

Porcia, G. di 1897: *Descrizione della Patria del Friuli*. Udine: Tipografia del Patronato.

Valvasoni [!] di Maniaco, G. 1893: *Descrittione della Cargna*. Udine: Tip. del Patronato.

LITERATURA

Francescato, G.; Salimbeni F. 2004: *Storia, lingua e società in Friuli*. Roma: Il Calamo.

Kos, M. 1974: Zgodovinski razvoj slovenske zahodne meje. V: *Slovinci v Italiji včeraj in danes*. Ljubljana: [Založništvo tržaškega tiska], 7–13.

Makuc, N. 2011: *Historiografija in mentaliteta v novoveški Furlaniji in Goriški*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Štih, P. 2002: *Srednjeveške goriške študije: prispevki za zgodovino Gorice, Goriške in goriških grofov*. Nova Gorica: Goriški muzej.

Štih, P. 2006: Oblikovanje dežele Kranjske v kontekstu širših raziskovalnih tendenc in slovenskega zgodovinopisja. V: Komac, A. *Od mejne grofije do dežele. Ulrik III. Spanheim in Kranjska v 13. stoletju*. Kosi, M. (ur.). Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 13–23.

Štih, P. 2014: Od Karniole do Kranjske – dolga in zapletena pot nastanka dežele. V: *Studia Valvasoriana. Zbornik spremnih študij ob prvem integralnem prevodu Die Ehre Deß Hertzogthums Crain v slovenski jezik*. Weiss, J. (ur.). Ljubljana: Zavod dežela Kranjska, 465–500.

Štih, P.; Simoniti, V. 2009: *Na stičišču svetov. Slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja*. Ljubljana: Modrijan založba.